

נשא תשפ"ב: מחיקה במגילת סוטה ומלאכה שבת

תלמוד בבלי מסכת סוטה דף יז עמוד א
מתני'. אינו כותב לא על הלוח ולא על הנייר ולא על

תלמוד בבלי מסכת סוטה דף יז עמוד ב
הדיפתרא - אלא על המגילה, שנאמר: אבספר; ואינו כותב לא בקומוס ולא בקנקנתום ולא בכל דבר שרושם - אלא בדיו, שנאמר: בומחה, כתב שיכול למחות.

רמב"ם הלכות סוטה פרק ד

הלכה ח
כתבה אגרת פסולה שנ' בספר, כתבה על שני דפין פסולה שנ' בספר ספר אחד ולא שנים ושלשה, ואינו כותב לא על הנייר ולא על הדפתרא אלא במגילת ספר שנ' בספר, ואם כתבה על נייר או דפתרא פסולה.

הלכה ט

וכתב הכהן הא למדת שאם כתבה ישראל או כהן קטן פסולה. אינו כותבה לא בקומוס ולא בקלקנתוס ולא בכל דבר שרישומו ניכר ועומד אלא בדיו שאין בו קלקנתוס שנ' וכתב ומחה כתב שהוא יכול להמחות ואם כתב בדבר המתקיים פסולה.

תלמוד בבלי מסכת שבת דף קד עמוד ב

משנה. הכותב שתי אותיות בהעלם אחד - חייב. כתב בדיו, בסם, בסיקרא, בקומוס, ובקנקנתום, ובכל דבר שהוא רושם, על שני כותלי זווית, ועל שני לווחי פינקס והן נהגין זה עם זה - חייב. הכותב על בשרו - חייב. המסרט על בשרו - רבי אליעזר מחייב חטאת, וחכמים פוטרין. **כתב במשקין, במי פירות, באבק דרכים, באבק הסופרים, ובכל דבר שאינו מתקיים - פטור**

תלמוד בבלי מסכת שבת דף קב עמוד ב

זה הכלל: כל העושה מלאכה, ומלאכתו מתקיימת בשבת - חייב

רמב"ם הלכות שבת פרק ט

הלכה יג

הצובע חוט שארכו ארבעה טפחים או דבר שאפשר לטוות ממנו חוט כזה חייב, ואין הצובע חייב עד שיהא צבע המתקיים, אבל צבע שאינו מתקיים כלל כגון שהעביר סרק או ששר על גבי ברזל או נחשת וצבעו פטור, שהרי אתה מעבירו לשעתו ואינו צובע כלום, וכל שאין מלאכתו מתקיימת בשבת פטור.

חידושי הרשב"א מסכת שבת דף קטו עמוד ב

הא דאמרינן הני מילי בדיו דמיקיים אבל הכא כיון דלא מיקיים לא. קשיא לי דהני נמי מיקיימי שהרי שנינו למעלה בפרק הבונה (ק"ד ב') דהכותב בשבת באחד מאלו חייב וטעמא לפי שהיא מלאכה המתקיימת, ובהדיא תניא בתוספתא עלה (פי"ב ה"ו) זה הכלל כתב דבר של קיימא בדבר שאינו של קיימא או דבר שאינו של קיימא בדבר של קיימא פטור עד שיכתוב דבר של קיימא בדבר של קיימא, אלמא הני נמי מיקיימי, וי"ל דמיקיימי קצת עד שזרכן של בני אדם לכתוב בהן דברים שאינן עשויין לקיימן לעולם אלא זמן אחד כספרי הזכרונות וכיוצא בהן והלכך לענין שבת

מלאכת מחשבת היא אבל לענין ספרים דבעינן דבר המתקיים לעולם הני לא מיקיימי, ומיקיים ולא מיקיים לענין ספרים קאמר, כן נראה לי.

חידושי הריטב"א מסכת שבת דף קד עמוד ב

והא דתנן כתב במשקים ובמי פירות וכו'. יש שפירשו דדוקא נקט משקים ומי פירות כגון מי תותים או יין או מימי רמונים, דאע"ג שאינו מתקיים מכל מקום רשמו ניכר ומתקיימים קצת ולפיכך פטור אבל אסור, ואבק דרכים מיירי בעפר נגוב, **אבל במים דעלמא או עפר המדולדל מותר לכתחלה**, וכן פ' מורנו ז"ל, ומסתברא דלכתחלה בכל דבר הוא אסור ונקט הני לאשמעינן דאפילו בהני פטור.

תרומת הדשן סימן סג

שאלה: מי שצריך לרמוז באצבעו, ולהוליכו באויר כעין כתיבת האותיות, שרי למיעבד הכי בשבת או לאו? תשובה: יראה דיש להוכיח דשרי. אמנם אחד מהגדולים אמר שקבל מרבתי דאסור, ולא פרשו לו הטעם. ואמר הוא הטעם לאיסור, מפני שמאמן את ידיו בכך, שיתרגלו במשיכת הציור כתיבת האותיות, וה"ק תלמודא פ' הבונה /שבת קג ע"א/: דסברי רבה ורב יוסף דחיובא דמכה בפטיש הוא, משום דמאמן את ידיו. וקשה דהא מסיק עלה התם, אלא מעתה חזי אומנה וגמר ה"נ דמחייב? ומסיק התם אביי ורבא שנויי אחריתי, וי"ל דודאי טעמא דמאמן את ידו לא מהני, דמש"ה יתחייב חטאת, אבל מ"מ שבות דרבנן הוא. ולא תקשה אלא מעתה יהא אסור למיחזי אומנות ולגמור, דיש לחלק בשבות דרבנן, בין היכא דקעבד מעשה ובין היכא דלא קעביד מעשה, מה שאין לחלק בדאורייתא וק"ל. אמנם נראה להביא ראייה בפשיטות, מהא דא"ז דשרי אפילו לכתחילה דכתב וז"ל: צריך ליזהר שלא יכתוב אדם בשבת במשקין על השולחן, וגם שלא ישרטט באצבעו כמו אותיות בשבת באפר /שמא צ"ל: בעפר/ נגוב או במשקין עכ"ל. הא קמן דדוקא בעפר נגוב או במשקין שרישמו ניכר לפי שעה, כה"ג אסור לכתחילה, אבל באויר שאין רישומו ניכר א"צ ליזהר. דאל"כ משקים ואפי' נגוב למה ליה למינקט, תיפוק ליה משום משיכת ידו, לפי ציור האותיות. אבל אין להביא ראייה ממתני' גופיה פ' הבונה /שבת קד ע"ב/ דתנן התם: הכותב במשקים ובמי פירות ובאבק דרכים פטור, והיינו פטור אבל אסור, ככל פטורים דשבת, הא באויר אפי' איסור ליכא. דפשיטא דיש לדחות, דלעולם באויר נמי אסור, ואשמעינן דאפי' בהנך פטור מחטאת.

שולחן ערוך אורח חיים הלכות שבת סימן שמ

סעיף ג

* (ט) <א> המוחק דיו * (י) שעל הקלף או (יא) ד' { שעה שעל הפנקס, ג) אם יש במקומו כדי לכתוב (יב) ב' אותיות, (יג) ה' חייב. הגה: (יד) ה' <ב> אסור לשבר עוגה (טו) שכתב עליה (טז) ו' ה' { כמין אותיות, ו' אע"פ שאינו מכויין רק לאכילה, (יז) ד' ז' ה' <הווי מוחק. (מרדכי פרק כלל גדול).

מרדכי מסכת שבת פרק כלל גדול

[רמז שסט] נשאל לרבינו מאיר על עוגות התינוקות שכותבין עליהן האותיות ותיבות איך אוכלים אותם התינוקות ביו"ט והשיב אי משום מוחק ביו"ט ליכא איסורא דאורייתא במוחק אלא על מנת לכתוב כדאמרינן פרק כלל גדול מיהא איסורא דרבנן איכא ובתינוק אין לחוש דקטן אוכל נבלות אין בית דין מצווין עליו להפרישו היכא דלא ספינן ליה בידים:

ספר הרוקח הלכות שבועות סימן רצו

מנהג אבותינו שמושיבין התינוקות ללמוד בשבועות לפי שניתנה בו תורה רמז שמכסין הנער שלא יראה כלב ביום שמחנכין אותו לאותיות הקדש גם הצאן והבקר אל ירעו אל מול ההר ההוא. כעלות השחר יום עצרת מביאין הנערים

על שם בהיות הבקר ויהי קולות וברקים. ומכסים אותו תחת המקטורין מביתם עד בית הכנסת או עד בית הרב על שם ויתצבו בתחתית ההר. ונותנין אותו בחיקו של הרב המושיבם ללמוד על שם כאשר ישא האומן את היונק ואנכי תרגלתי לאפרים קחם על זרועותיו. ומביאים הלוח שכתוב עליו אב"גד תשר"ק תורה צוה לנו תורה תהא אומנותי ויקרא אל משה וקורא הרב כל אות ואות מן א"ב והתינוק אחריו וכל תיבה של תשר"ק והתינוק אחריו וכן תורה צוה וכן תורה תהא וכן ויקרא ונותן על הלוח מעט דבש ולוחך הנער הדבש שעל האותיות בלשונו ואחר כך מביאין העוגה שנילושה בדבש וכתוב עליה ה' אלהים נתן לי לשון לימודים לדעת לעות את יעף דבר יעיר בבקר בבקר יעיר לי און לשמע כלימודים ה' אלהים פתח לי און ואנכי לא מריתי ואחור לא נסוגתי וקורא הרב כל תיבה של אלו פסוקים והנער אחריו ואחר כך מביאין ביצה מבושלת וקלופה הקליפה ממנה וכתוב עליה ויאמר אלי בן אדם בטנך תאכל ומעיך תמלא את המגילה הזאת אשר אני נותן אליך ואוכלה ותהי בפי כדבש למתוק. וקורא הרב כל תיבה והנער אחריו ומאכילין לנער העוגה והביצה כי טוב הוא לפתיחת הלב. ואל ישנה אדם מן המנהג כדאמרינן בפסחים בפ' מקום שנהגו (דף נ) ובבראשית רבה בפרשת וירא אליו עלית לקרתא הלך בנימוסה ובפ' א' דתענית ירושלמי ובירושלמי בפ' מקום שנהגו ובאגדת שיר השירים דמנהגא מילתא.

ט"ז אורח חיים סימן שמ סק"ב

במרדכי בשם מהר"מ כ' בזה אי משום מוחק ליכא איסורא דאוריית' אלא במוחק ע"מ לכתוב ומיהו איסורא דרבנן איכא ובתינוק אין לחוש כו' דאין מצווין על הקטן רק דלא ספינן ליה בידיים משמע דבגדול אסור ולא הבנתי זה דהא אפ"ל במקום שיש אב מלאכ' כגון בורר אין שייך במקום אכילה כיון שהוא עושה כן לצורך אכילה כמש"ל וכן בטוחן כ"ש בזה שהוא מקלקל כיון שאין מוחק ע"מ לכתוב וכל המקלקלי' פטורים למה יהיה אסור דרך אכיל' ואם האיסור משום שעושה תחיל' האותיות ויודע שישתברו בשעת האכילה אם זה היה איסור אף בקטן יש לאסור העשיי' כן דהוה ליה ספינן בידיים וצ"ע

דגול מרבבה אורח חיים סימן שמ

ועוד נראה לענ"ד, לא מבעיא לתרומת הדשן [סימן סד] שהביא המג"א בסימן שי"ד ס"ק ה' דבאיסור דרבנן מותר פסיק רישיה, א"כ מוחק זה דלאו על מנת לכתוב הוא רק איסור דרבנן, וכיון שאינו מתכוין מותר, אלא אפילו לדעת המג"א שם שאפילו באיסור דרבנן אסור פסיק רישיה, מכל מקום הרי היכי דאינו מתכוין ומקלקל ועושה כלאחר יד גם המג"א מתיר שם אפילו בפסיק רישיה, ומכל שכן כאן דכולהו איתנהו, דמקלקל הוא וגם כלאחר יד דאין דרך מחיקה בכך, ומכל שכן אם אינו שובר בידו רק בפיו דרך אכילתו, וגם איסור דרבנן שאינו על מנת לכתוב, פשיטא דאינו מתכוין מותר אפילו בפסיק רישיה. ולכן נראה לענ"ד היתר גמור בדבר זה, וכן כל האחרונים תמהו על איסור זה רק שלא מלאו לבם להקל כיון שזה יצא מפי מהר"מ מרוטנבורג, עיי"ש במרדכי [שבת רמז שסט], ונראה לענ"ד דמהר"ם שם נשאל על עוגות התינוקות שכותבין עליהם אותיות ותיבות איך אוכלין אותם התינוקות ביום טוב וכו', ע"ש במרדכי, וכיון שכתב עוגות התינוקות בה"א הידיעה נראה לענ"ד שהיו רגילים לכתוב בכונה שיאכלנו התנוקות לסגולה להתחכם, ועיין בערוך ערך (קל"ו) [קלר] [השלישי], וא"כ זה הוה מתכוין וגם לאו מקלקל, לכן לא התיר רק לתינוקות. אבל בענין אחר מותר אף לגדולים, והמחמיר יחמיר לעצמו ולא לאחרים:

משנה ברורה סימן שמ

(יז) דהוי מוחק - ואף דאינו ע"מ לכתוב איסורא דרבנן מיהו איכא ואף שאינו מכוין למוחק פ"ר הוא ואסור אף בדרבנן וכדמוכח בסימן שי"ו ס"ד ועיין בספר דגול מרבבה שמצדד להקל בעיקר הדין הזה והביאו בשע"ת [כב] ויש לסמוך עליו כשאינו שובר במקום האותיות בידו רק בפיו דרך אכילה. וספר שכתוב עליו בראשי חודי דפיו אותיות או תיבות [כג] יש אוסרין לפתחו ולנעלו בשבת דע"י הפתיחה שובר האותיות והוי כמוחק וכן כשנועלו הוי ככותב אבל דעת הרמ"א בתשובה להקל בזה וכן דעת [כד] הרבה אחרונים וטעמם דכיון דעשוי לנעול ולפתוח תמיד ליכא ביה משום

מחיקה וכתובה והוי כדלת הנסגר ונפתח תמיד דאין בו משום בנין וסתירה וכן המנהג. ומ"מ נכון להחמיר [כה] כשיש לו ספר אחר:

שו"ת מהר"ש לבית הלוי אורח חיים סימן כו

כתב הרב בית יוסף זצ"ל בטור או"ח סי' ש"מ ז"ל, כתב המרדכי בפ' כלל גדול [שבת סי' שסט] נשאל רבינו מאיר על עוגות התינוקות שכותבים עליהם אותיות ותיבות, איך אוכלים אותם התינוקות ביו"ט, והשיב אי משום מוחק ליכא איסורא דאורייתא אלא במוחק על מנת לכתוב, ומיהו איסורא דרבנן איכא, ובתינוק אין לחוש, דקטן אוכל נבילות אין ב"ד מצווין להפרישו היכא דלא ספינן ליה בידים עכ"ל. והנה תחלה אני אומר כי לענ"ד בעל הרוקח חולק על זה, שהרי כתוב הכא בתשובה ר"מ דאם התינוק אוכל העוגה אע"ג דאיכא איסורא דמוחק, אין לחוש משום דהוי תינוק קטן, וכיון דלא ספינן ליה בידים ליכא איסורא. ובספר הרוקח סימן רצ"ו כתוב וז"ל, מנהג אבותינו שמושיבים התינוקות ללמוד בשבועות, לפי שניתנה בו תורה וכו', ומביאים הלוח שכתוב עליו אבג"ד תשר"ק תורה צוה לנו כו' ויקרא אל משה כו', וקורא הרב כל אות ואת מן א"ב והתינוק אחריו וכו', ונותן על הלוח מעט דבש ולוחך הנער הדבש שעל האותיות בלשונו, ואח"כ מביאין העוגה שנילושה בדבש, וכתוב עליה ה' אלהים נתן לי לשון לימודים וכו' [ישעיה ג, ד]. וקורא הרב כל תיבה של אלו הפסוקים והנער אחריו, ואח"כ מביאין ביצה מבושלת וקלופה הקליפה ממנה, וכתוב עליה [יחזקאל ג, ג] ויאמר אלי בן אדם בטנך תאכל ומעיך תמלא את המגילה הזאת וכו', וקורא הרב כל תיבה והנער אחריו, ומאכילין לנער העוגה והביצה, כי טוב הוא לפתיחת הלב, ואל ישנה אדם מן המנהג עכ"ל. והנה מתוך לשון זה נראה שבפני הרב אוכל התינוק העוגה והביצה שכותב עליהם אלו הפסוקים. ועוד דבפירוש כתב ומאכילין לנער העוגה, הרי בפירוש דספינן ליה בידים, ולדברי הר"ם היכי עבדינן הכי דהא הוי מוחק ביו"ט של עצרת. אלא ודאי נראה דהרב בעל הרוקח פליג לרבינו מאיר וס"ל דליכא איסורא דמוחק.

ונראה לענ"ד דלרבינו מאיר עצמו צריך לומר דאלו האותיות ותיבות הכתובות בעוגה, הם כתובות בכתובה ממש בדיו או בצבע אחר. והכי משמע לשון המרדכי שכתב עוגות התינוקות שנותנים עליהם אותיות ותיבות, ולשון כתיבה לא שייך אלא בדיו, ומשום הכי ס"ל דיש איסור מחיקה, ואפי' הכי לבעל הרוקח אין לחוש. אבל אם האותיות והתיבות לא יהיו כתובות על העוגה בדיו או בצבע אחר, אלא יהיו עשויות בדפוס על גוף העיסה של העוגה עצמה, או עשויות בידים בעיסה עצמה של העוגה, בזה נראה לענ"ד דלא יהיה איסור בדבר לאוכלה העוגה ולשבור אותה, דלא שייך בזה מחיקה. ומכאן יצא היתר בעולם ונתפשט המנהג שאנו אוכלים ביו"ט ושבת מרקחות עשויות מאסוקר ועליהם כמה ציורים ממיני צורות עשויות בדפוס על גוף המרקחת עצמו, ולא חשו לאיסור מחיקה. לכן נראה דרבינו מאיר עצמו יסבור דיש להתיר אם האותיות והתיבות יהיו מצויירות ורשומות בעיסה עצמה מגוף העיסה של העוגה עצמה, דאין בזה משום מוחק.

ועל הדין עצמו שאסר רבינו מאיר כשהם כתובות בדיו בעוגה, וס"ל דמשום כך אסור לאכולם בשבת משום מוחק, יש לי לדון, שהרי מצינו שהתירו חכמים בשבת כמה ענינים הדומים למלאכה בעניני אכילה, שהרי כתב הטור לעיל סי' שי"ד דמותר להתיר ראש המגופה בסיף בשבת כדי להוציא היין, ואעפ"י שהתזה היא מלאכה גמורה, עכ"ז כיון שהכוונה אינו לעשות פתח. גם בסי' שכ"א הביא הרב בית יוסף ז"ל בשם שבולי הלקט [שבת סי' פח] דמותר למלוח בשר מבושל, או ביצה מבושלת לאוכלה לאלתר, אע"ג דמליחה היא אב מלאכה. גם באותו סימן הביא תשובת הרשב"א ז"ל [ח"ד סי' עה] דס"ל דמותר לחתוך ירק דק דק כדי לאכול לאלתר, וכתב שם דכמעט כל הפוסקים ז"ל מסכימים לדעת הרשב"א, א"כ הכא נמי כיון שבשעת האכילה הוא שובר העוגה ואוכל אותה, נראה לענ"ד דלדעת כל הפוסקים ז"ל הוא מותר, ואין לחוש משום מוחק.

ומה שרצה להוסיף הרב בעל הלבושים ז"ל [שמ ס"ד] לאסור באותם הספרים שכותבים עליהם בראשי חודי הדפים אותיות או תיבות, שאסור לפותחם ולסוגרם בשבת משום מוחק או כותב. ולימד זה ממה שכתב רבינו מאיר בעוגות. לזה אומר דאחר המחילה רבה וגדולה מגדולת תורתו וחכמתו, נראה דאין הנדון דומה לראיה, משום דדווקא בעוגה ס"ל לרבינו מאיר דיש לחוש משום מוחק, שהרי האותיות שהיו כתובות הם נמחקות לגמרי, ומציא אותם

הצורות מן העולם, אבל הכא בספרים מה שהיה כתוב אעפ"י שפותח הספר נשאר כתוב כשהיה, ואינו מוחקו לגמרי. ועוד דשאני אותיות העוגות שהם כתובות גוף אחד שלם כל אות ואות, ולכך כשאוכל העוגה מפריד האות לחלקים דקים, והוי מוחק, אבל הכא בספר שמתחלת הכתיבה האות עצמה אינה גוף אחד שלם, אלא היא כתובה חלקים דקים, שהרי בחודה של כל דף ודף כתוב חלק אחד מהאות, אין הכי נמי דכשמתחברים כל הדפים יחד נראים האותיות שלימות, אבל לפי האמת בכל דף יש חלק אחד מהאות, א"כ כבר היא עשויה חלקים דקים מצד עצמה, וכשעכשו פותח אינו מחדש שום דבר ואינו מוחק, שהרי החלק שהיה כתוב בדף כן הוא כתוב, ואם היותה עשויה חלקים נקרא מוחק כבר היא מחוקה מתחלת כתיבתה, ולכן נראה לענ"ד דאין להחמיר בזה, וכן נוהגים העולם היתר:

חיי אדם חלק ב-ג (הלכות שבת ומועדים) כלל לח אות ד

עוגה שכתב עליה אותיות או צורות ממני צבעים, אסור לשוברה דהוי כמוחק. אבל אם כתב עליה במשקין או בדפוס מעצמה, מותר, דהוי דבר שאינו מתקיים על דבר שאינו מתקיים, אף על גב דבשאר כתיבות גם זה אסור למחוק, משום כבוד עונג שבת לא גזרינן (עיין מ"א סימן ש"ע, ובזה לא קשה מידי):

שש"כ פ"ט סי"ג אות ב והע' נ-נא

(1) סי' שמ במ"ב ס"ק מא, ועיין שו"ת מהרש"ם בדעת תורה סי' קכד, וזה מצוי בכסוי שעל פקק בקבוק יין, ועיין להלן הערה פא. ושמעתי מהגרש"ז אויערבך זצ"ל, דאף שהמחיקה היא בכה"ג דלא משכחת בה ע"מ לכתוב, ומקלקל גמור הוא, ולא חמיר יותר מקורע דשרינן לצורך או"נ, אך מכיון שאסור אפי' טלטול מוקצה דקיל בכדי לפתוח חבית, ורק סותר וקורע שהוא כעין שבירת אגוז, סי' שיד סע' ח, וגם מלאכת קורע אינה נוהגת בהם, משא"כ מוחק שלא ע"מ לכתוב, אע"ג דאינו אלא איסור דרבנן, מ"מ נקרא בשם מוחק. אולם צ"ע, שהרי המהר"ש הלוי, מובא סי' שמ בשעה"צ ס"ק כ, התיר לאכול עוגה שיש עליה אותיות, ע"ש שבין טעמי ההיתר הוא כותב משום שזה דומה לשובר חבית, עכ"ד, ועי' להלן פי"א הע' לא. (א) ובענין הקריעה בין שתי אותיות של מלה אחת, לכאורה יש להביא ראיה לאסור מהא דחותך בין אותיות של השם ית' דבכה"ג חייב, קסת הסופר סי' יא סע' ג, קול יעקב על ה' סת"ם סי' רעו ס"ק צא. אולם שמעתי מהגרש"ז אויערבך זצ"ל, דאין לחוש, דדוקא לענין מחיקת השם ית' מצאנו בכה"ג כיון שצירוף האותיות הוא גורם לשמו ית', ואם יפריד בין הדבקים הרי הוא ביטל את הצירוף, משא"כ בני"ד אין לחוש במה שמפריד בין האותיות, כי כל אות עומדת בנפרד, וכמו שהכותב שתי אותיות אחת בטבריה ואחת בצפורי ובשני דפים חייב, דמחוסר קריבה לאו כלום הוא, וא"כ ה"ה כשמרחיק בין האותיות לאו כלום הוא, עכ"ד, אלא דצע"ק מהא דסי' שמ במ"ב ס"ק כב (ח), דאסור לחבר אותיות, ע"ש, ומ"ש כתיבה ממחיקה. ושמעתי מהגרש"ז זצ"ל, דשאני התם דחשיב כמחבר אות לקלף, וכן להיפך, שהרי מחבר או מפריד אותיות מן הפרוכת שהוא כעין קלף, אבל להפריד אותיות זו מזו מנלן לאסור, עיין סי' שמ בט"ז ס"ק ב, ועיין גם שו"ת הרמ"א סימן קיט בענין פתיחת ספר בשבת כשעל חודי הדפים יש אותיות, שסובר דאין לחלק בין הפרדה באמצע אות לבין הפרדה בין שתי אותיות ובשתייהן הוא מתיר. ואף שלמחוק מחודי הספר ודאי אסור, ואפ"ה הוא מתיר לכתחילה לפתוח ולסגור הספר משום שהוא עשוי לפתוח ולסגור אותו, ע"כ אין בפתיחה ובסגירה ולא כלום, וה"נ גם כאן כמו שמותר לקרוע את העור אם יש צורך, כך גם אין לחוש למחיקה, ואעפ"כ טוב להמנע מזה. וראה להלן פי"א הערה לא. עכ"ד. ועיין גם להלן פכ"ח הערה ו. (ב) מ"ב סי' שמ ס"ק טז.